

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΣΑΦΟΥΣ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ "ΘΡΗΣΚΕΙΑ"

Με αφορμή μια συζήτηση που έγινε σε φόρουμ, περί της ακρίβειας της λέξεως "θρησκεία", συλλέξαμε μερικά στοιχεία ως προς τον ορισμό της λέξεως "θρησκεία", και να δούμε πόσο δίκιο έχουν όσοι νομίζουν ότι μπορεί να ορισθεί από ένα - δύο λεξικά ή εγκυκλοπαίδειες.

1. Περί του ορισμού της λέξεως: "θρησκεία"

Θα χρησιμοποιήσουμε αρχικά ένα λεξικό και μία εγκυκλοπαίδεια, για να δούμε πώς ορίζουν την λέξη θρησκεία:

Το Μέγα Λεξικό Όλης της Ελληνικής Γλώσσης Δ. Δημητράκου, ενώ ως 1η σημασία της λέξης θρησκεία, έχει τη «θρησκευτική λατρεία», και ως 2η έννοια την «περί υπάρξεως Θεού πίστη και την προς Αυτόν λατρεία», ως 3η έννοια νεότερη, έχει την «αφοσίωση εις ανώτερον τι ιδεώδες ή σύμβολον», και μάλιστα χρησιμοποιεί ως παραδείγματα και τις φράσεις: «η θρησκεία της επιστήμης – της ελευθερίας».

Ακολουθως, στη λέξη: «Θρήσκευμα», το λεξικό αυτό έχει τις εξής δύο έννοιες:

1. «η θρησκευτική λατρεία», και
2. «σύνολον δοξασιών και τύπων αναγομένων εις τινα θρησκείαν, θρησκεία, δόγμα».

Η Εγκυκλοπαίδεια Γιοβάνη (έκδ. 1980) γράφει τα εξής για τη λέξη "θρησκεία":

''Θρησκεία είναι η πίστη σε μια ή περισσότερες ανώτατες και υπερβατικές δυνάμεις ή όντα, και οι σχετικές με αυτές διδασκαλίες και τελετουργικές παραδόσεις. Ο ορισμός αυτός, περιγραφικός και απλός, δεν μπορεί να θεωρηθεί τέλειος. Άλλωστε, παρ' όλες τις μακροχρόνιες έρευνες των σχετικών επιστημών για την εμφάνιση της θρησκείας, τόσο της ιστορίας και της φιλοσοφίας, όσο και της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, δεν έγινε δυνατό ως τη σημερινή εποχή να βρεθεί ένας τέλειος και με αντικειμενικό κύρος ορισμός του πολύπλοκου αυτού υποστατικού φαινομένου. Διαφορετικοί μεταξύ τους είναι οι ορισμοί που σε διάφορες εποχές διατυπώθηκαν, γιατί κάθε φορά το θέμα της θρησκείας εξετάζεται και από μια ξεχωριστή σκοπιά. Έτσι ορισμένοι μελετητές μίλησαν για «αδιέξοδο ορισμού»''.

Και η εγκυκλοπαίδεια προχωράει να παρουσιάσει τις βασικές θρησκείες, μεταξύ των οποίων ο Βουδισμός, που είναι αθεϊστική θρησκεία.

Στα πιο πάνω, πρέπει να προστεθεί, ότι όπως έχουμε δείξει σε ξεχωριστό άρθρο, το να προσπαθεί κάποιος να ορίσει μια λέξη, και να ΠΕΡΙΟΡΙΣΕΙ τη σημασία της όπως τον βολεύει, με βάση τα λεξικά, είναι ΜΕΓΑΛΟ ΣΦΑΛΜΑ. Γιατί οι λέξεις ορίζονται από τα συμφραζόμενα του ομιλούντος, και τα λεξικά, με βάση αυτά τα συμφραζόμενα λαμβάνουν τις διαρκώς εμπλουτιζόμενες και μεταβαλλόμενες με το χρόνο έννοιες. Δεν ορίζεται δηλαδή μια πολυσήμαντη λέξη με βάση τα λεξικά, αλλά τα λεξικά απλώς καταγράφουν τις προκύπτουσες έννοιες, με βάση την αντίληψη που έχουν οι ομιλούντες για τη λέξη αυτή, σε όλη την κατά το δυνατόν ευρύτητα των εννοιών της λέξης.

Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατόν να πει κάποιος: "το λεξικό αυτό λέει έτσι, άρα κακώς χρησιμοποιείς έτσι την πολυσήμαντη αυτή λέξη".

Γιατί, επειδή ακριβώς είναι πολυσήμαντη, πρέπει κάθε φορά να γίνεται αντιληπτό, με ποια έννοια χρησιμοποιείται από τον ομιλούντα.

2. Κάποιοι Ορθόδοξοι ορισμοί

Στα πλαίσια αυτής της πολυφωνίας για τον ορισμό της λέξεως: "θρησκεία", στην ιστοσελίδα της ΟΟΔΕ, μπορεί κάποιος να βρει Ορθόδοξους ορισμούς όπως οι εξής:

"Όταν σήμερα μιλάμε για θρησκεία, εννοούμε ένα (συνήθως) οργανωμένο δογματικό κοσμο-θεωρητικό σύστημα. Δηλαδή μιλάμε για μια ομάδα ανθρώπων, που έχουν μια συγκεκριμένη ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ την οποία προωθούν." –

<http://www.oodegr.com/oode/thriskies/ennoia1.htm>

"Στην Αγία Γραφή, η λέξη: "θρησκεία" αναφέρεται στους αληθινούς πιστούς. Εκεί η λέξη, δεν έχει την έννοια του φιλοσοφικού ή ιδεολογικού συστήματος. Έχει την έννοια των τρόπων με τους οποίους κάποιος βιώνει την πίστη του.

"Θρησκεία" στην Καινή Διαθήκη σημαίνει: «το σύνολο των ενεργειών πίστεως ενός ανθρώπου», και όχι «την ομάδα» που είναι ή δεν είναι αληθινή, ή που συγκρίνεται δήθεν με άλλες «ομάδες» ανθρώπων...

...Επειδή λοιπόν οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί ΘΡΗΣΚΕΥΟΥΝ, χρησιμοποιούμε συχνά την έννοια: "θρησκεία" με την έννοια αυτή, και όχι με την έννοια του "ιδεολογικού συστήματος", με την οποία σήμερα χρησιμοποιούμε συνήθως τη λέξη: "θρησκεία"." –

<http://www.oodegr.com/oode/thriskies/ennoia1.htm>

"Ακόμη η θρησκεία νοείται ως σχέση του ανθρώπου προς τον Απόλυτο Θεό, δηλαδή «σχέσις του εγώ προς το Απόλυτον Συ»." –

<http://www.oodegr.com/oode/orthod/therapy1.htm>

"Με την έννοια της Αγίας Γραφής, θρησκεία είναι το να δείχνη κανείς ενδιαφέρον για τους πονούντας, αλλά κυρίως να διατηρή τον εαυτό του καθαρό από τα του κόσμου. Εκείνος που επιμελείται της καθάρσεώς του είναι θρήσκος και ανήκει στην θρησκεία." –

<http://www.oodegr.com/oode/orthod/therapy1.htm>

"Η λατινική λέξη religio, η οποία χρησιμοποιείται για να δηλώσει την λέξη θρησκεία, σημαίνει, κατά τα λεξικά, δεσμό-ενότητα-ένωση του ανθρώπου με τον Θεό, δηλώνει το ίδιο γεγονός, δηλαδή την ουσία και το περιεχόμενο της μεταφυσικής. Μάλιστα δε προϋποθέτει, αν το δούμε μέσα στις ανατολικές θρησκείες, και μια απρόσωπη έκφραση του ανθρώπου, αφού ο άνθρωπος πρέπει να χαθεί ως σταγόνα μέσα στον ωκεανό του Ανωτάτου Όντος, οπότε χάνεται το πρόσωπο". Σεβ. Μητρ. Ναυπ. Ιερόθεος Βλάχος –

<http://www.oodegr.com/oode/psychotherap/arwstia1.htm>

Επίσης, ο μεγάλος Θεολόγος π. Ιωάννης Ρωμανίδης, στο βιβλίο του: "Η θρησκεία είναι Νευροβιολογική ασθένεια, η δε Ορθοδοξία η θεραπεία της", δίνει επίσης τον εξής ορισμό: "Με τον όρον Θρησκεία εννοούμεν κάθε "ταύτισιν" του ακτίστου με το κτιστόν και μάλιστα κάθε "ταύτισιν παραστάσεων" του ακτίστου με νοήματα και ρήματα της ανθρωπίνης σκέψεως, που είναι το θεμέλιον της λατρείας των ειδώλων".

Από τους ανωτέρω ορισμούς, εντός μίας μόνο Εκκλησίας, της Ορθόδοξης, είναι φανερή η ευρύτητα και η ασάφεια του όρου, σύμφωνα και με τον ορισμό της ανωτέρω εγκυκλοπαίδειας που είδαμε. Μήπως όμως αυτός ο όρος έχει ασάφεια μόνο μέσα στην Ορθόδοξη πίστη; Ή είναι γενικότερο φαινόμενο; Ας δούμε μερικά στοιχεία ακόμα:

3. Διάφοροι ορισμοί που συλλέξαμε

Ας δούμε αρχικά, πώς ορίζει τη λέξη: "θρησκεία", μια αίρεση που βρίσκεται στον αντίποδα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οργάνωση της Σκοπιάς:

"Θρησκεία. Ορισμός: Τύπος λατρείας. Περιλαμβάνει ένα σύστημα θρησκευτικό, απόψεων, πεποιθήσεων και πράξεων. Αυτές μπορεί να είναι προσωπικές, ή μπορεί να υποστηρίζονται από μια οργάνωση. Συνήθως η θρησκεία περιλαμβάνει πίστη στον Θεό ή σε έναν αριθμό θεών, ή μεταχειρίζεται ανθρώπους, αντικείμενα, επιθυμίες, ή δυνάμεις, σαν αντικείμενα λατρείας. Ένα μεγάλο μέρος της θρησκείας, βασίζεται στη μελέτη της φύσης από τον άνθρωπο..." (Βιβλίο: "Πώς να συζητάτε λογικά από τις Γραφές", σελ. 222).

"...υπάρχουν εκατομμύρια άνθρωποι που δηλώνουν ότι είναι άθρησκοι και ότι δεν πιστεύουν σε κάποιο θεό. Είναι άθεοι. Μια άλλη μερίδα ανθρώπων, οι αγνωστικιστές, πιστεύουν ότι ο Θεός είναι άγνωστος, ίσως και ακατάληπτος. Προφανώς, όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν ηθικές αξίες, όπως ακριβώς και εκείνος που δηλώνει ότι ακολουθεί μια θρησκεία, δεν σημαίνει αναπόφευκτα ότι έχει αρχές και ηθικές αξίες. Αν δεχτούμε, όμως, ότι θρησκεία σημαίνει «αφοσίωση σε κάποια αρχή. Απόλυτη πίστη ή πιστότητα. Ευσυνειδησία. Ευλαβική προσήλωση ή προσκόλληση», τότε οι περισσότεροι άνθρωποι, περιλαμβανομένων και των άθεων καθώς και των αγνωστικιστών, έχουν κάποια μορφή θρησκευτικής αφοσίωσης στη ζωή τους. – Το συντμημένο Αγγλικό Λεξικό της Οξφόρδης (The Shorter Oxford English Dictionary)". (Βιβλίο: "Ο άνθρωπος σε αναζήτηση του Θεού", σελ. 9,10).

"Καθώς προχωρούσε ο 19ος αιώνας, η επίθεση των επικριτών της θρησκείας γινόταν θρασύτερη... άρχισαν να αμφισβητούν το ίδιο το θεμέλιο της θρησκείας. Ήγειραν ερωτήματα όπως: Τι είναι Θεός; Γιατί χρειαζόμαστε τον Θεό; Πώς έχει επηρεάσει η πίστη στον Θεό την ανθρώπινη κοινωνία; Άνθρωποι όπως ο Λουδοβίκος Φόιερμαχ, ο Καρλ Μαρξ, ο Ζίγκμουντ Φρόιντ και ο Φρειδερίκος Νίτσε διατύπωναν τα επιχειρήματά τους με φιλοσοφικούς, ψυχολογικούς και κοινωνιολογικούς όρους. Θεωρίες όπως: «ο Θεός δεν είναι τίποτε άλλο παρά αποκύημα της φαντασίας του ανθρώπου», «η θρησκεία είναι το όπιο του λαού», και «ο Θεός είναι νεκρός», ακούγονταν όλες τους πολύ καινούριες και συναρπαστικές σε σύγκριση με τα ανιαρά και ακατανόητα δόγματα και τις παραδόσεις των εκκλησιών. Φαινόταν ότι τελικά πολλοί άνθρωποι είχαν ανακαλύψει ένα σαφή τρόπο για να εκφράζουν τις αμφιβολίες και τις υποψίες που φώλιαζαν στο βάθος του μυαλού τους.

Γρήγορα και πρόθυμα ασπάστηκαν αυτές τις ιδέες ως το νέο ευαγγέλιο της αλήθειας". (Βιβλίο: "Ο άνθρωπος σε αναζήτηση του Θεού", σελ. 332, 333).

Από τις ανωτέρω περιγραφές της θρησκείας της Σκοπιάς, φαίνεται σαφώς, ότι και γι' αυτούς, η λέξη: "θρησκεία", έχει μια πολύ ευρεία εφαρμογή, πέραν ενός στεγνού και περιορισμένου ορισμού. Μάλιστα, είναι φανερό, ότι της δίνουν και αυτοί, ορισμούς ευρύτερους, που συμπεριλαμβάνουν ακόμα και μια μερίδα άθεων! Μάλιστα, παραθέτουν γι' αυτό και από έννοιες λεξικού, και μιλούν για "ιδέες ως νέο ευαγγέλιο της αληθείας", αναφερόμενοι σε άθεους! Είναι εμφανής η χρήση της λέξεως "θρησκεία", και από αυτούς, ως μια ευρεία έννοια, που δεν συμπεριλαμβάνει κατ' ανάγκην την πίστη στον Θεό, ή σε κάποιον θεό. Αλλά συμπεριλαμβάνουν την πίστη σε μια ιδεολογία, ή σε μια ιδέα.

Καιρός να ρίξουμε μια ματιά σε ορισμούς της λέξεως "θρησκεία", όπως τους συλλέξαμε από μια αναζήτηση στο Ίντερνεντ, από διάφορους δικτυακούς τόπους, ανεξαρτήτως ιδεολογίας και τοποθέτησης. Ο λόγος που το κάναμε αυτό, είναι για να δείξουμε ότι η ευρύτητα των εννοιών της λέξεως "θρησκεία", είναι τόσο ευρύς, που είναι αδύνατον κάποιος να τον περικλείσει σε κάποιον ορισμό. Και ως απόδειξη, δείτε την πολυφωνία που προκύπτει για τον όρο, στις παρακάτω επικολλήσεις ορισμών:

Ξεκινάμε με την Βικυπαίδεια, την ανοικτή εγκυκλοπαίδεια, στα Ελληνικά:

"Ο όρος θρησκεία, που χρησιμοποιείται ενίοτε εναλλακτικά με την λέξη πίστη, ή σύστημα πίστης καθορίζει γενικώς την πίστη στο υπερφυσικό, το ιερό ή το θείο και τους ηθικούς κώδικες, πρακτικές, αξίες, οργανισμούς και τελετουργικά που συνδέονται της. Στην ευρύτερη έννοιά της ορισμένοι την έχουν ορίσει ως το σύνολο των απαντήσεων που δόθηκαν για να ερμηνευθεί η σχέση του ανθρώπινου είδους με το σύμπαν. Στην μακρά πορεία ανάπτυξής της η θρησκεία έλαβε διάφορες μορφές σε διαφορετικούς πολιτισμούς και άτομα. Σε αρκετές περιπτώσεις η λέξη θρησκεία χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει αυτό που θα μπορούσε να περιγραφεί ορθότερα ως "οργανωμένη θρησκεία" -δηλαδή ενός οργανισμού που υποστηρίζει την άσκηση μιας θρησκείας συχνά υπό την μορφή νομικής οντότητας".

<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%98%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%B1>

Και εδώ παρατηρούμε, την ευρύτητα του όρου, πέραν της πίστης κατ' ανάγκην σε κάποιον "θεό". Ας δούμε και άλλους ορισμούς:

Η άποψη του γνωστού θρησκευολόγου Χέλμουτ Γκλάζεναπ «θρησκεία είναι η πίστη στην οποία καταλήγει ο άνθρωπος με την βοήθεια της νόησης, της αίσθησης, της επιθυμίας, της πράξης για την ύπαρξη υπερφυσικών προσωπικών ή απρόσωπων δυνάμεων από τις οποίες αισθάνεται ότι εξαρτάται και τις οποίες επιδιώκει να εξευμενίσει»

Από την Εγκυκλοπαίδεια των θρησκειών του Δρ. θεολογίας Αλ. Καριωτόγλου «Ο όρος θρησκεία σημαίνει κάτι παρόμοιο με τον φόβο Θεού. Σημαίνει έναν τρόπο ανθρώπινης σχέσης προς κάτι θεϊκό. Η λέξη εκφράζει μια συνεχή ενεργό στροφή προς τον εαυτό όπως ακόμα και μια παθητική σύνδεση με κάποια ανώτερη δύναμη»

Hegel «Το αντικείμενο της Θρησκείας είναι το ίδιο με το αντικείμενο της Φιλοσοφίας. Η Αλήθεια, ο Θεός και η ερμηνεία του θεού. Τίποτα άλλο».

Karl Max «Θρησκεία είναι ο αναστεναγμός της καταπιεσμένης ψυχής. Είναι το όπιο του λαού».

P . Berger «Θρησκεία είναι η θαρραλέα προσπάθεια σύλληψης του όλου σύμπαντος ως ανθρώπινα σημαντικού».

John Hick «Θρησκεία σημαίνει άλλο πράγμα για τον ανθρωπολόγο, άλλο για τον κοινωνιολόγο, άλλο για τον ψυχολόγο, άλλο για τον άλλον ψυχολόγο, άλλο για τον μαρξιστή, άλλο για τον Βουδιστή ή τον Χριστιανό. Υπάρχει μια ολόκληρη ποικιλία θεωριών για την φύση της θρησκείας. Συνεπώς δεν υπάρχει και ούτε πρόκειται ποτέ να υπάρξει ένα γενικά αποδεκτός όρος».

<http://www.allforums.gr/phpBB2/viewtopic.php?p=42743&sid=2ea21a798633b7985f44dda69bc0a21a>

Αν κάποιος θεωρεί ότι η θρησκεία είναι ένα σύστημα που περιγράφει το ρόλο της ζωής του ανθρώπου και παρουσιάζει δικιά του κοσμογονία, θεολογία, ηθική και κανόνες ζωής, ενώ είναι παράλληλα ζωντανό, αποδεκτό δηλαδή από μεγάλο πλήθος κόσμου, τότε η Wicca μπορεί να θεωρηθεί θρησκεία.

Η θρησκεία είναι κάτι που κωδικοποιείται με νόμους στα πλαίσια της κοινωνίας.

"Η πνευματικότητα είναι έντονα προσωπική η θρησκεία είναι θεσμική" –

<http://www.physics4u.gr/articles/2005/godingenes.html>

Ο Μαρξ γράφοντας την Κριτική του στο βιβλίο του Χέγκελ: «Φιλοσοφία του Δικαίου», λέει: «Ο άνθρωπος φτιάχνει τη θρησκεία και όχι η θρησκεία τον άνθρωπο. Η θρησκεία είναι η αυτοσυνείδηση και αυτεπίγνωση του Ανθρώπου που δεν βρήκε ακόμη τον εαυτό του (...). Η θρησκεία είναι η γενική θεωρία αυτού του κόσμου, η λογική του σε λαϊκή μορφή, το πνευματικό του φιλότιμο, η ηθική του κύρωση, η φανταστική πραγματοποίηση της ανθρωπίνης ουσίας (...). Η θρησκεία είναι ο ανασασμός της βασανισμένης ύπαρξης, η καρδιά ενός κόσμου χωρίς καρδιά, το πνεύμα μιας εποχής χωρίς πνεύμα. Είναι το όπιο του Λαού». -

Η θρησκεία είναι μια προσπάθεια να μπορέσουμε να ελέγξουμε τον αισθητό κόσμο, στον οποίο βρισκόμαστε, με τα μέσα που μας παρέχει ο κόσμος της ελπίδας, τον οποίο έχουμε αναπτύξει μέσα μας, ως αποτέλεσμα βιολογικών και ψυχολογικών αναγκών. (Sigmund Freud, "Moses and Monotheism", 1932). -

Η θρησκεία είναι μια πλάνη που αντλεί τη δύναμή της από το γεγονός ότι συστοιχίζεται με τις ενστικτικές μας επιθυμίες.

(Sigmund Freud, "New Introductory Lectures on Psychoanalysis") -

Ας αρχίσουμε λοιπόν την απόπειρα ορισμού του βουδισμού από τον ίδιο τον ιδρυτή του, το Βούδδα. Βούδδας σημαίνει "αφυπνισμένος" και συνήθως αναφέρεται στον Σιντάρτα Γκαουτάμα, τον λεγόμενο "ιστορικό Βούδδα". Βουδδισμός λοιπόν είναι το σύνολο των διδασκαλιών του Βούδδα. Ως θρησκεία είναι αθεϊστική καθώς ο Βούδδας ήταν άνθρωπος. -

<http://www.translatum.gr/afaton/orama/intro1.htm>

Κατά ένα τρόπο η θρησκεία είναι η αποδοχή του πεπερασμένου της ανθρώπινης ύπαρξης -

Η θρησκεία είναι αφενός ένα σύστημα πεποιθήσεων, με το οποίο οι άνθρωποι οργανώνουν την ζωή τους και κατατάσσουν τα συμβάντα του κόσμου τους (πχ., διακρίνοντας τα ιερά από τα εγκόσμια). Αφετέρου όμως η θρησκεία είναι ένα “κοινωνικό πράγμα,” που περιορίζει με κάποια έννοια την κοινωνική δραστηριότητα και συμπεριφορά.

Θρησκεία είναι ο τρόπος που εκφράζεις την πίστη στο Θεό (ή θεούς). Μπορεί κάποιος να είναι άθρησκος, αλλά να πιστεύει στο Θεό. Απλά δεν υπάρχει κάποια θρησκεία που να τον εκφράζει ... Για μένα Θρησκεία είναι η αυτό που πιστεύεις και ο τρόπος που το εφαρμόζεις στην ζωή σου. -

Η θρησκεία είναι νευροβιολογική αρρώστια και έχει συγκεκριμένη θεραπεία –

http://www.romanity.org/htm/rom.e.00.vasikes_theseis_autou_tou_website.htm

Η θρησκεία είναι η αποκάλυψη στον άνθρωπο του θεϊκού και αιώνιου πεπρωμένου του. -

Θρησκεία είναι το σύνολο των πεποιθήσεων και των δογμάτων που ορίζουν την σχέση του ανθρώπου με το ιερό. Η πίστη σε μία υπερφυσική δύναμη, σε έναν ή σε πολλούς θεούς. -

Ο γερμανός φιλόσοφος Λουδοβίκος Φόουερμαχ (1804-1872) στο έργο του «Η ουσία του Χριστιανισμού» (1841) υποστηρίζει ότι η ιδέα του Θεού ξεκινά λανθασμένα από την ανθρώπινη εμπειρία. Η θρησκεία είναι, γενικά, η προβολή της ανθρώπινης φύσης σε ένα φανταστικό υπερφυσικό πεδίο, δηλαδή η προς τα έξω προβολή της εσωτερικής φύσης του ανθρώπου.

Ο Φρόντ διακήρυξε ότι η θρησκεία είναι βασικά μια διαστρεβλωμένη μορφή νεύρωσης.

Κάθε θρησκεία είναι ένα ολοκληρωτικό σχήμα αντιλήψεων, αφού στον πυρήνα της έχει αναμφισβήτητες και αυταπόδεικτες αλήθειες. –

Θρησκεία είναι η γενική θεωρία του κόσμου τούτου, η εγκυκλοπαιδική του συνόψιση, η εκλαϊκευμένη λογική του, το πνευματικό του point d' honneur, ο ενθουσιασμός του, η ηθική του κύρωση, το μεγαλοπρεπές του συμπλήρωμα, το καθολικό θεμέλιο της παραμυθίας του και της δικαίωσής του. -

Θρησκεία είναι μάλλον η αντιμετώπιση του εαυτού μας με μέτρο τις ανάγκες μας, έξω από τον αντικειμενικό κόσμο ή τις αντικειμενικές αξίες. –

Η ύψιστη θρησκεία είναι η ανύψωση στην καθολική αδελφοσύνη, δηλαδή να θεωρήσετε όλα τα πλάσματα όμοιούς σας" (Σιχ παράδοση 1500 Μ.Χ.) –

Θρησκεία σημαίνει η πίστη σε κάτι ανώτερο σε μια ανώτερη δύναμη. –

http://www.esoterica.gr/forums/topic.asp?TOPIC_ID=3138&whichpage=2&ARCHIVE=

Στον Πλούταρχο θρησκεία σημαίνει λατρεία –
<http://www.apologitis.com/gr/ancient/xreos.htm>

Θρησκεία σημαίνει πραγμάτωση. -
<http://www.esoterica.gr/articles/eastern/vivbhkti/vivbhkti.htm>

Η θρησκεία σημαίνει θέλω να πιστέψω κάπου οπωσδήποτε, γιατί δεν πιστεύω πουθενά. -

Η θρησκεία σημαίνει αγάπη, προσφορά. –

...για τους περισσότερους απ' αυτούς- θρησκεία σημαίνει απλώς υποχρέωση να τηρούνται ορισμένοι τύποι - <http://www.gec.gr/astir/maios2002.htm>

Θρησκεία σημαίνει μόνο πίστη και όχι απόδειξη πραγμάτων. –

Ο βουδισμός δεν είναι θρησκεία. Είναι φιλοσοφικό σύστημα. Που σκοπό έχει να "οδηγήσει" την ψυχή κάπου, ολόκληρη την ψυχή, όχι μόνο το λογιστικό αυτής μέρος (γνώση για το συγκεκριμένο), επομένως ας μου επιτραπεί η χρήση του όρου θρησκεία. Εκτός κι αν θρησκεία σημαίνει κάτι άλλο... -

Η θρησκεία σημαίνει πίστη και η πίστη δεν απαιτεί θεμελίωση, αποδείξεις
Για τον καθένα θρησκεία σημαίνει κάτι το διαφορετικό. –

Θρησκεία σημαίνει θεϊκή συναίσθηση και συνείδηση, ή συναίσθηση και συνείδηση του Θεού. -

4. Συμπέρασμα

Από τα παραπάνω, μπορούμε να βγάλουμε κάποια ασφαλή συμπεράσματα, όσον αφορά τον όρο "θρησκεία":

1. Είναι πολυσήμαντος.
2. Κάθε άνθρωπος τον αντιλαμβάνεται διαφορετικά, ανάλογα με την ιδεολογία του.
3. Συμπεριλαμβάνει για πολλούς, πολύ περισσότερα από την πίστη σε μία θεότητα.
4. Σχετίζεται με χαρακτηριστικά, όπως ο δογματισμός, η πίστη, η ιδεολογία, τα καθήκοντα, το υπερφυσικό, ο κόσμος, η φιλοσοφία, οι εμπειρίες του καθενός, κλπ.
5. Για να συζητηθεί το θέμα της θρησκείας με κάποιον, πρέπει πρώτα να ορίσει ο καθένας τι εννοεί με τη λέξη, ώστε να μπορεί να γίνει αντιληπτός.
6. Για κάποιους ο όρος έχει θετική έννοια, και για κάποιους άλλους αρνητική.
7. Κατά πολλούς, (και κατά τον αρθρογράφο), η λέξη θρησκεία συμπεριλαμβάνει και τους αθεϊστές (όχι κατ' ανάγκην τους άθεους, που είναι ευρύτερη έννοια).